

А. М. ЯЦЕНКО

Андрій Миколайович Яценко, кандидат юридичних наук, доцент Харківського національного університету внутрішніх справ

СПЕЦІАЛЬНА КОНФІСКАЦІЯ: ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ

Як відомо, у зв'язку з прийняттям Верховною Радою України 18 квітня 2013 р. Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» № 222-VII, який набув чинності 15 грудня 2013 р.¹, у КК України з'явилися положення щодо спеціальної конфіскації. Згідно з приписами цього закону, назва розділу XIV Загальної частини КК України змінилася і він був доповнений ст.ст. 96-1 «Спеціальна конфіскація», 96-2 «Випадки застосування спеціальної конфіскації». Сьогодні цей розділ має назву «Інші заходи кримінально-правового характеру»².

У доктрині кримінального права питанням, пов'язаним із спеціальною конфіскацією, приділялася увага у працях Е. Л. Біктерімова, К. М. Карпова, О. Кондри, М. Г. Мельникова, М. І. Хавронюка та ін. Віддаючи належне зусиллям вказаних авторів, зауважимо, що у теорії вітчизняного кримінального права інститут спеціальної конфіскації не здобув належного розроблення, низка його положень залишається дискусійною. Крім того, регламентація спеціальної конфіскації у Загальній частині КК України як різновиду «інших заходів кримінально-правового характеру», не зважаючи на негативне ставлення окремих фахівців до подібного законодавчого кроку³, дає змогу стверджувати, що дослідження з окресленої проблематики набувають нової актуальності, а, відтак, спеціальна конфіскація неминуче стане предметом подальших наукових розробок багатьох науковців. У зв'язку з цим хочемо висловити деякі міркування з приводу теоретичних аспектів застосування цього заходу кримінально-правового характеру.

Мета статті полягає у встановленні на підставі аналізу приписів КК та КПК України, доктринальних положень, що стосуються спеціальної конфіскації, особливостей процесу застосування законодавчих положень, передбачених ст.ст. 96-1, 96-2 КК України, а також у дослідженні питання щодо співвідношення цього заходу впливу зі схожими правовими явищами.

У сучасному вітчизняному кримінальному законодавстві поняття конфіскації майна розуміється в двох аспектах. Конфіскація майна наразі розглядається як кримінальне покарання та інший захід кримінально-правового характеру. Конфіскація майна як вид покарання, як відомо, полягає в примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого (ч. 1 ст. 59 КК України). Поняття спеціальної конфіскації як іншого заходу кримінально-правового характеру регламентується ст. 96-1 КК України. Згідно з цією статтею спеціальною конфіскацією є примусове безоплатне вилучення за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна за умови вчинення злочину у випадках, передбачених в Особливій частині КК України.

У юридичній літературі зазначається, що спеціальна конфіскація є кримінально-правовим інструментом міжнародного співтовариства у боротьбі з наркоторгівлею, корупцією, тероризмом і його фінансуванням. Такого висновку можна дійти на підставі аналізу низки міжнародно-правових актів, зокрема Віденської конвенції про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин (1988 р.), Конвенції про правову допомогу і правові відносини по цивільних, сімейних і кримінальних справах (1993 р.), Римського статуту Міжнародного кримінального права (1998 р.), Міжнародної конвенції ООН про боротьбу з фінансуванням тероризму (1999 рік), Конвенції ООН проти корупції (2003 р.) тощо⁴. Крім того, як відомо, рекомендація 9 ФАТФ (міжнародної групи по боротьбі з фінансовими зловживаннями) рекомендувала Україні внести поправки у КК, які забезпечують застосування режиму «конфіскації доходів» до всіх корупційних злочинів, а також і злочинів, пов'язаних із корупцією; забезпечити, щоб режим конфіскації передбачав конфіскацію доходів, отриманих у результаті корупції, або майна, вартість якого відповідає цим доходам, або співрозмірні їй грошові штрафи; проаналізувати проміжні заходи з метою підвищення ефективності та дієвості процедури ідентифікації й арешту доходів, отриманих в результаті корупції, на етапах кримінального розслідування і переслідування⁵. Із прийняттям парламентом України Закону України від 18 квітня 2013 р. № 222-VII рекомендацію 9 ФАТФ, таким чином, було виконано.

Зазначимо, що спеціальна конфіскація майна, незважаючи на її так звану новизну, вже давно була передбачена у КК України, але не в Загальній частині, а в його Особливій частині. Про це свідчить аналіз низки санкцій статей Особливої частини КК України, зокрема, ч. 2 ст. 203-1, ч. 1, 2 і 3 ст. 203-2, ч. 3 ст. 395, ч. 2 ст. 306 КК України. Крім того, про її особливу правову природу можна було зробити висновок і із змісту положень ч. 2 ст. 201, ст.ст. 209, 368, 368-2 КК України, санкції яких встановлюють обов'язок застосування спеціальної конфіскації як окремого заходу кримінально-правового характеру поряд із конфіскацією майна як виду кримінального покарання. О. Кондра щодо цього зазначає, що спеціальна конфіскація в Особливій частині КК України передбачена більше ніж у 56 санкціях⁶.

Нам імпонують наведені К. М. Карповим відмінності конфіскації майна як виду покарання і конфіскації (спеціальної конфіскації), як іншого заходу кримінально-правового характеру. Зокрема, дослідник звертає увагу на те, що сфера застосування іншого заходу, по-перше, ширша, ніж сфера впливу покарання з аналогічною назвою, а, по-друге, регулює (відновлює) іншу сторону правовідносин, порушених в результаті вчинення злочину. Так, якщо конфіскація-покарання виступає інструментом відновлення соціальної справедливості, то конфіскація – інший захід насамперед відновлює матеріальне (економічне) становище сторін, що існувало до вчинення злочину⁷. Спеціальна конфіскація – інший захід застосовується разом із конфіскацією-покаранням і не може бути застосована замість нього⁸. Відтак, ми не можемо погодитися з М. І. Хавронюком в тому, що особливої різниці між цими кримінально-правовими явищами не існує⁹.

Зі змісту ст. 96-2 КК України вбачається, що безоплатному вилученню у власність держави підлягають такі різновиди майна: гроші, цінності, засоби, знаряддя вчинення злочину тощо¹⁰.

Зазначимо, що у науково-практичних коментарях КК України у переважній більшості випадків під майном як предметом злочину розуміють речі матеріального світу, яким притаманні специфічні ознаки фізичного, економічного та юридичного характеру. До фізичних ознак належить те, що вказані речі можуть бути вилучені з володіння законного власника або пошкодженні чи знищенні. Економічними ознаками таких речей є те, що вони повинні: 1) мати мінову та споживчу вартість, здатність задовольняти матеріальні й пов'язані з ними потреби людини; 2) бути відокремлені від природного середовища чи створені заново. Звичайним проявом вартості речі є її грошова оцінка. Юридичними ознаками майна є те, що: 1) таке майно повинно бути чужим для винного; 2) воно, як правило, має належати на правах власності іншому суб'єкту права власності¹¹. Водночас, вже цитований нами К. М. Карпов зазначає, що поняття «майно» як об'єкт цивільних правовідносин має три значення: 1) окремі речі або їх сукупність; 2) майнові права; 3) сукупність готівкових речей, грошей, цінних паперів, майнових прав. Разом із тим, виходячи із змісту ст.ст. 128 і 130 ЦК РФ, виходить, що терміни «гроші», «цінності» та «інше майно, що отримується в результаті вчинення злочину», використане у ст. 104-1 КК РФ, відображають лише частину поняття «майно», що має об'єкт у цивільному праві. Так, ст. 128 ЦК РФ до об'єктів цивільних прав відносить результати інтелектуальної діяльності, які не є майном і, відповідно, не можуть бути конфісковані, не зважаючи на те, що ст. 104-1 КК РФ містить такі склади злочинів, як порушення авторських і суміжних прав (ст. 146 КК РФ), порушення винахідницьких і патентних прав (ст. 147 КК РФ). Окрім цього, в ст. 104-1 КК РФ не згадується про цінні папери, майнові зобов'язання та інші об'єкти цивільних прав власності, які можуть виступати предметом злочинів і вилучення котрих у особи, яка вчинила злочин, становить необхідну умову відновлення порушених правовідносин. Отже, дослідник доходить висновку, що термін «майно» має стосуватися всіх закріплених прав, які здатний довести заявник, в тому числі результатів інтелектуальної власності, акцій або грошових вимог, заснованих на договорі або делікті. Ці активи приватного права так само як і інші предмети, повинні підлягати вилученню та поверненню в дохід держави¹². Уявляється, що вказані думки науковця заслуговують підтримки і мають бути осмислені з позиції вітчизняного законодавства, зокрема, з позиції розуміння поняття майна в контексті ст.ст. 96-1, 96-2 КК України, оскільки згідно з цивільним законодавством майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки (ч. 1 ст. 190 ЦК України). Майновими правами інтелектуальної власності є: право на використання об'єкта права інтелектуальної власності; виключне право дозволяти використання об'єкта права інтелектуальної власності; виключне право перешкоджати неправомірному використанню об'єкта права інтелектуальної власності, в тому числі забороняти таке використання; інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом (ч. 1 ст. 424 ЦК України). Відповідно до положень ст. 176 КК України результати інтелектуальної власності підлягають конфіскації. Тому в термін «майно», в контексті ст. ст. 96-1, 96-2 КК України, мабуть, дійсно необхідно включати не лише передбачені цими статтями різновиди майна, а й майнові права.

Що стосується засобів вчинення злочину, зазначимо, що, на думку окремих російських науковців, включення таких засобів до предмета спеціальної конфіскації є невинуватим, оскільки це необгрунтовано розширює сферу застосування цього заходу впливу¹³. Однак із такою точкою зору, принаймні з позицій вітчизняного законодавства, погодитися не можна. Спеціальна конфіскація засобів вчинення злочину за КК РФ, можливо, й дійсно мало чим обмежена. Такий висновок приходить на думку при аналізі п. «г» ч. 1 ст. 104-1 КК РФ¹⁴. Але, згідно зі ст.ст. 96-1, 96-2 КК України подібна конфіскація може мати місце лише у випадках, передбачених в Особливій частині КК України, тобто в санкціях відповідних статей. Про це, зокрема, свідчать положення ст.ст. 203-2, 204 КК України, санкцією яких передбачена конфіскація грального обладнання або обладнання для виготовлення підакцизних товарів тощо.

Відповідно до чинного кримінального законодавства застосування спеціальної конфіскації передбачає діяльність суду зі встановлення передумови, підстави та умови її визначення¹⁵. Такою передумовою є вчинення суспільно небезпечного діяння, що містить склад кримінального правопорушення. Підставою ж є фактичне закріплення спеціальної конфіскації у санкції статті Особливої частини КК України як заходу кримінально-правового характеру разом із встановленим покаранням. Умовою її визначення є вчинення особою злочину, ознаки котрого описані в диспозиції саме тієї статті Особливої частини КК України, санкцією якої передбачений цей захід кримінально-правового характеру. Нам імпонує твердження вже цитованого вище К. М. Карпова, який зауважує, що застосування вказаного заходу пов'язуються лише з настанням самого юридичного факту і властивостями (юридичними або матеріальними) певних об'єктів, і на нього не впливають ні ступінь винності особи, ні характер і ступінь суспільної небезпечності вчиненого, ні особа винного.

Конфіскація майна, будучи об'єктивним наслідком вчиненого злочину, настає (повинна наставати) незалежно від розсуду суду, у всіх випадках, коли наявна відповідна умова (*передумова, підстава та умова – вст. нами.* – А. Я.), і в розмірі, відповідному об'єктивно заподіяному збитку (отриманій вигоді), і (або) майна, використаного як знаряддя і засобу вчинення злочину¹⁶. Вважаємо, що наведені обставини характеризують особливість процесу застосування спеціальної конфіскації як іншого заходу кримінально-правового характеру. Оскільки, таким чином, реалізація спеціальної конфіскації не пов'язана з її індивідуалізацією, під її застосуванням слід розуміти діяльність суду щодо прийняття та закріплення у відповідному процесуальному документі остаточного рішення про визначення цього засобу впливу щодо особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Рішення про застосування спеціальної конфіскації приймається судом при постановленні обвинувального вироку (абз. 8 п. 2 ч. 4 ст. 374 КПК України)¹⁷. Крім того, згідно з приписами ч. 9 ст. 100 КПК України, у разі закриття кримінального провадження слідчим або прокурором питання про спеціальну конфіскацію та долю речових доказів і документів вирішується ухвалою суду на підставі відповідного клопотання, яке розглядається згідно зі ст.ст. 171–174 цього Кодексу¹⁸. Ці рішення суду, таким чином, є актами застосування спеціальної конфіскації як примусового заходу кримінально-правового характеру.

Завершуючи розгляд питання, пов'язаного з аспектами застосування спеціальної конфіскації, хотілося б висловити деякі думки з приводу співвідношення спеціальної конфіскації – іншого заходу із кримінальною процесуальною конфіскацією. Згідно з нині чинною редакцією ч. 9 ст. 100 КПК України «9. Питання про спеціальну конфіскацію та долю речових доказів і документів, які були надані суду, вирішується судом під час ухвалення судового рішення, яким закінчується кримінальне провадження. Такі докази і документи повинні зберігатися до набрання рішенням законної сили...»¹⁹. У попередній редакції цієї частини статті йшлося лише про конфіскацію речових доказів і документів, якими могли визнаватися, зокрема, гроші, цінності та інше майно, які належали обвинуваченому і були підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення або призначалися для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та (або) матеріального забезпечення кримінальних правопорушень або винагороди за їх вчинення тощо²⁰.

На нашу думку, у питанні співвідношення спеціальної конфіскації майна як іншого заходу та відповідних положень КПК України, що їй кореспондують, і кримінальної процесуальної конфіскації як «інструменту розпорядження речовими доказами»²¹, слід виходити з того, що остання дозволяє вилучити у власність держави тільки ті гроші, цінності та інше майно, які є речовими доказами у конкретному кримінальному провадженні. Інакше кажучи, вона не допускає якоїсь іншої еквівалентної конфіскації – наприклад, конфіскації майна, на яке були перетворені доходи, отримані злочинним шляхом²². Натомість спеціальній конфіскації підлягають лише ті гроші, цінності та інше майно, які не є речовими доказами, і тільки у випадку, якщо вона передбачена у відповідній санкції статті Особливої частині КК України. Така позиція знаходить підтримку і серед інших науковців²³. Таким чином, на нашу думку, є всі підстави стверджувати, що кримінальному процесуальному законодавству властива своя специфічна конфіскація майна, яка хоч і має спільні риси зі спеціальною конфіскацією як іншим заходом, але залишається окремим видом такої конфіскації.

Вищевикладене дає змогу зробити такі висновки: 1) у чинному кримінальному законодавстві України передбачена конфіскація майна – покарання та спеціальна конфіскація – інший захід кримінально-правового характеру; 2) під застосуванням спеціальної конфіскації слід розуміти діяльність суду щодо прийняття та закріплення у відповідному процесуальному документі остаточного рішення про визначення цього засобу впливу щодо особи, яка вчинила кримінальне правопорушення; 3) згідно з чинним кримінальним законодавством застосування спеціальної конфіскації передбачає діяльність суду зі встановлення передумови, підстави та умови її визначення. Такою передумовою є вчинення суспільно небезпечного діяння, що містить склад кримінального правопорушення. Підставою є фактичне закріплення спеціальної конфіскації у санкції статті Особливої частини КК України як заходу кримінально-правового характеру разом із встановленням покарання. Умовою її визначення є вчинення особою злочину, ознаки котрого описані в диспозиції саме цієї статті Особливої частини КК України, санкцією якої передбачений цей захід кримінально-правового характеру; 4) застосування спеціальної конфіскації не пов'язано з індивідуалізацією цього засобу впливу; 5) рішення про застосування спеціальної конфіскації знаходить свій вияв або в обвинувальному вирокі, або в ухвалі суду; 6) спеціальну конфіскацію – інший захід необхідно відрізнити від кримінальної процесуальної конфіскації – інструменту розпорядження речовими доказами.

¹ Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України : Закон України від 18.04.2013 р. № 222-VII [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/222-18> – Заголовок з екрану.

² Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III; ред. від 01.01.2014 р. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page3> – Заголовок з екрану.

³ Кондра О. Проблеми правової природи «спеціальної конфіскації» у кримінально-правових санкціях / О. Кондра [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://radnuk.info/statti/558-kruminolog/15366-2011-01-23-02-03-02.html> – Заголовок з екрану.

⁴ Биктимеров Э. Л. Иные меры уголовно-правового характера и их роль в осуществлении задач уголовного права России : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Биктимеров Эльдар Луизович. – Саратов, 2009. – С. 99.

- ⁵ Мельник О. М., Руснак Ю. І., Шамрай О. В. Науково-практичний коментар Закону України «Про запобігання і протидії корупції». Станом на 01.01.2012 р. / За ред. Шамрая В. О. – К.: «Видавничий дім «Професіонал», 2012. – С. 27.
- ⁶ Кондра О. Вказана праця.
- ⁷ Карпов К. Н. Иные меры уголовно-правового характера как средство противодействия совершению преступлений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Карпов Кирил Николаевич. – Омск, 2010. – С. 188–190.
- ⁸ Павлова А. А. Иные меры уголовно-правового характера : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Павлова Арзулана Акрамовна. – М., 2011. – С. 163.
- ⁹ Хавронюк М. І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України / М. І. Хавронюк. – К.: Істина, 2004. – С. 105–106.
- ¹⁰ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III; ред. від 01.01.2014 р. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page3> – Заголовок з екрану.
- ¹¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 9-те вид., переробл. та доповн. – К.: Юридична думка, 2012. – С. 501–502.
- ¹² Карпов К. М. Вказана праця. – С. 192–193.
- ¹³ Там само. – С. 194.
- ¹⁴ Уголовный кодекс Российской Федерации : закон Российской Федерации 13.06.1996 г.; ред. от 02.07.2013 г. [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.consultant.ru/popular/ukrf/> – Заголовок с экрана.
- ¹⁵ Яценко А. М. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням з потерпілим: причинно-факторний комплекс здійснення / А. М. Яценко // Право і безпека. – 2005. – № 4'2. – С. 124.
- ¹⁶ Карпов К. М. Вказана праця. – С. 188–190.
- ¹⁷ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 12.04.2013 р. № 4651-VI; ред. від 01.01.2014 р. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page11> – Заголовок з екрану.
- ¹⁸ Там само.
- ¹⁹ Там само.
- ²⁰ Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» станом на 01 червня 2012 р: (відповідає офіц. текстові). – К.: Алерта, 2012. – С. 48.
- ²¹ Карпов К. М. Вказана праця. – С. 186–187.
- ²² Мельник О. М., Руснак Ю. І., Шамрай О. В. Вказана праця. – С. 28.
- ²³ Мельников М. Г. Конфискация имущества как мера уголовно-правового обременения: правовая природа и законодательная регламентация / М. Г. Мельников [Электронный ресурс] / Режим доступу: http://juristlib.ru/book_8036.html – Заголовок з екрану; Карпов К. М. Вказана праця. – С. 186–187.

Резюме

Яценко А. М. Спеціальна конфіскація: деякі аспекти застосування.

На підставі аналізу приписів КК та КПК України, а також доктринальних положень, що стосуються спеціальної конфіскації, досліджується її предмет, співвідношення з іншими подібними правовими явищами та визначаються особливості застосування законодавчих положень, передбачених ст. ст. 96-1, 96-2 КК України.

Ключові слова: конфіскація майна, спеціальна конфіскація, застосування спеціальної конфіскації.

Резюме

Яценко А. Н. Специальная конфискация: некоторые аспекты применения.

На основании анализа предписаний УК и УПК Украины, а также научных положений, касающихся специальной конфискации, исследуется ее предмет, соотношение с иными схожими правовыми явлениями и определяются особенности применения законодательных положений, предусмотренных ст.ст. 96-1, 96-2 УК Украины.

Ключевые слова: конфискация имущества, специальная конфискация, применение специальной конфискации.

Summary

Yashchenko A. Special confiscation: some aspects of application.

Based on an analysis of regulations of the Criminal Code of Ukraine and the Criminal Procedure Code of Ukraine, and doctrinal provisions relating to special confiscation, its subject, the relationship with other similar legal phenomena are analyzed and legal landmarks of applying of legislative provisions under articles 96-1, 96-2 of the Criminal Code of Ukraine are determined.

Key words: confiscation of property, special confiscation, application of special confiscation.

Отримано 26.11.2013